

Березняк В. С.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається тенденція актуалізації судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) незалежно від галузі права. Незважаючи на те, що правовій системі, в межах якої перебуває Україна, не є притаманним судовий прецедент, рішення ЄСПЛ носять прецедентний характер та обов'язково враховуються не тільки під час судового розгляду, але й на досудовому провадженні. Не менш важливим є врахування практики під час визначення суспільно-небезпечного діяння як злочинного, тобто здійснення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників найбільшої уваги даному питанню приділено у працях О. Банчук, І. Гловюк, О. Дроздова, С. Ковальчука, О. Кучинської, Т. Мирошніченка, В. Попелюшка, О. Яновської тощо.

Метою статті є дослідження особливостей застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час вивчення теоретичних досліджень з'ясовано, що рішення міжнародних судових установ поділяються залежно від правових приписів на індивідуально-розпорядчі рішення та рішення прецедентного характеру [1, с. 258; 2]. Рішення ЄСПЛ у переважній більшості відносять до таких, що носять прецедентний характер, оскільки неодноразово застосовуються під час винесення судових рішень. Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав і основоположних свобод «під

час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [3]. З даного положення випливає твердження про те, що держави-учасниці можуть відступати від своїх зобов'язань у крайніх випадках, однак в правозастосовній практиці здебільшого найбільше уваги належить імплементації судової практики ЄСПЛ у діяльність органів кримінальної юстиції.

Вивчення та запозичення європейського правового досвіду та правової доктрини відіграють важливу роль у кореляції української системи права із існуючими принципами і нормами міжнародного права. Рішення ЄСПЛ слід розглядати як платформу для впровадження рекомендованих міжнародних стандартів у сфері дотримання прав і свобод людини. Підкреслимо, що дані стандарти є рекомендованими, тому не можуть визнаватися обов'язковими для держав, які не є учасниками міжнародних конвенцій, декларацій та договорів тощо. При цьому держави-учасники принаймні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод повинні дотримуватись усіх приписів та зобов'язань, викладених у Конвенції [3; 4].

Так, дедалі вагомішу роль у практиці судочинства в Україні відіграє джерело права – практика ЄСПЛ. Діяльність ЄСПЛ суттєво впливає

на реалізацію в Україні принципу верховенства права у кримінальному провадженні. Тому феномен судового прецеденту та застосування практики ЄСПЛ у кримінальному праві потребує всебічного аналізу. Цінність рішень ЄСПЛ полягає в тому, що такі рішення швидше, ніж інші кримінально-процесуальні засоби, вносять корективи у правозастосовний процес органів державної влади, удосконалюючи тим самим механізм кримінально-процесуального регулювання для гарантування конвенційних та конституційних прав людини. Крім того, визнання практики ЄСПЛ джерелом права є необхідним для адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Хоча правовий прецедент офіційно не визнається джерелом права в Україні, рішення ЄСПЛ про визнання прецедентної практики може розглядатися в Україні як норма права [5].

Поняття «джерело права» не має універсального визначення та загальноприйнятого розуміння в правовій науці. У загальному розумінні джерело права розуміється як спосіб зовнішнього вираження і закріплення права [6].

Серед основних зовнішніх форм (джерел) права в теорії держави і права виокремлюють правовий акт, правовий договір, правовий звичай, правовий прецедент, принципи права, правові доктрини, а також релігійні джерела як зазначає у своїх дослідженнях В. Сахнюк [7]. Також в методичних рекомендаціях, створених спільно Головним слідчим управлінням та Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ знаходимо перелік різновидів рішень ЄСПЛ, поширених не тільки в науці, але й у практичній діяльності: ухвали, постанови, рішення, консультативні висновки, «пілотні рішення», в яких не просто викладено рішення, але й аргументація до нього із визначенням недосконалостей законодавства, що призвели до його формування [8, с. 9].

Правовий прецедент частіше зустрічається в англосаксонській правовій системі, а в романо-германській правовій системі найчастіше

відіграє допоміжну роль. Поняття «правовий прецедент» є загальним і включає судовий прецедент та адміністративний прецедент. Судовим прецедентом вважається рішення, прийняте вищим судовим органом у конкретній справі, яке вважається обов'язковим для інших судів у аналогічних справах. Конвенція визначає не лише основні права та свободи людини, а й встановлює правило, яке зобов'язує держави враховувати тлумачення ЄСПЛ (Рада Європи, 1950 р.) [3]. Це свідчить про те, що практика ЄСПЛ частково набуває статусу джерела кримінального права в Україні.

Така ж позиція, як уже зазначалося, простежується і в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ». Водночас у цьому контексті виникає питання, чи йдеться у даному Законі про визнання обов'язковою всієї практики Європейського суду чи лише тієї, яка формується у справах за участю України [9].

Беззаперечним є той факт, що на національному рівні правового регулювання Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є окремим нормативно-правовим актом, в якому визначені не тільки заходи, що необхідні для забезпечення виконання постанов ЄСПЛ, але й значення його практики для національних судових органів [9]. Як зазначає з цього приводу Д. Супрун, наявність такого спеціального закону ставить Україну чи не на умовне «перше місце» серед європейських країн у питанні законодавчого забезпечення виконання рішень ЄСПЛ та переконливо підтверджує прагнення України до європейської інтеграції в питаннях судочинства та захисту прав людини [10, с. 205–206].

Питання визнання практики ЄСПЛ джерелом права вирішується як на законодавчому рівні, шляхом ратифікації Конвенції, так і на науковому рівні, шляхом формування спеціальної практики ЄСПЛ. Свідченням цього є зобов'язання держав-учасниць Конвенції визнавати прецедентне право ЄСПЛ повноцінним джерелом національного права [11].

Загалом практика ЄСПЛ сприяє вдосконаленню кримінально-процесуальних правозастосовних актів для забезпечення конвенційних прав людини на життя, заборону катувань, свободу та особисту недоторканість, справедливий суд, повагу до приватного та сімейного життя та ефективну засоби правового захисту. Врахування рішень ЄСПЛ щодо цих конвенційних прав людини спрямоване на підвищення ефективності механізму правового регулювання у кримінальному провадженні. Слід зауважити, що застосування практики ЄСПЛ на початкових етапах викриття та розслідування кримінальних правопорушень значно підвищує якість роботи правоохоронних органів [12].

Поряд з цим, практика Європейського Суду щодо практики українських судів є переконливим прецедентом, у якому Верховний Суд зобов'язаний взяти до уваги справу (правову позицію), враховувати вже вирішені ЄСПЛ справи (у разі повторного розгляду справи в установленому порядку) за умови можливості взяти це рішення до уваги без порушення національного законодавства. Що стосується практики інших судів, то вони зобов'язані враховувати правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, оскільки вони, по суті, є тлумаченням Конвенції [13]. Дійсно, юридично грамотною буде позиція підтримки такого факту, що практика ЄСПЛ фактично формує систему правозастосування Конвенції, адже у своїх рішеннях Суд спирається на матеріальні норми – відповідні статті Конвенції.

Слід зауважити, що рішення ЄСПЛ в Україні для системи кримінального права є варіантом правозастосування, однак вони не набули обов'язковості для прийняття певних рішень або проведення дій. Незважаючи на це, впровадження практики ЄСПЛ у правоохоронну діяльність носить рекомендований характер. Тобто має місце ситуація, коли практика Європейського суду по суті є джерелом права, а рішення національних судів не належать до системи джерел права, оскільки, за загальним правилом, не створюють нові правила,

а лише застосовувати чинне законодавство. Іншими словами, справи ЄСПЛ офіційно не вважаються прецедентами, а є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції. Різноманітність поглядів на правову природу рішень Європейського суду призвела до твердження, що так зване прецедентне право є щось середнє між прецедентним правом у його традиційному розумінні та стало континентальною традицією прецедентного права [14, с. 7–13]

Норми Конституції України мають найвищу юридичну силу і застосовуються як норми прямої дії, якщо інші правові норми їй суперечать або неповно регулюють відповідні правовідносини. Положення міжнародного договору, що не суперечить Конституції України, та рішення ЄСПЛ застосовуються, якщо норми цього Кодексу суперечать вимогам цих джерел права або неповно регулюють відповідні правовідносини. Практика Верховного Суду застосовується з урахуванням її відповідності засадам Конституції України, міжнародно-правовим актам, рішенням ЄСПЛ і законам України, якщо ці джерела мають прогалини в правовому регулюванні або неповноту. Очевидно, що прецедент можна зарахувати до особливих джерел права, однак при цьому необхідно враховувати особливості судової правотворчості. Аналогічно не можна однозначно стверджувати про роль судової практики ЄСПЛ в системі кримінального права, адже така практика носить рекомендаційний характер.

На думку М. Козюбри, судова правотворчість не може порушувати єдність правової системи, тобто має відповідати загальним цілям права та цінностям, закріпленим у правовій системі, втіленням якої в демократичному суспільстві є насамперед Конституція [15, с. 38–48]. Дотримання цих цінностей, що забезпечують наскрізну єдність і цілісність правової системи, є однією з головних цілей судової правотворчості. Крім того, судова правотворчість не повинна йти далі, ніж це необхідно для забезпечення стабільності права.

Із цього випливає формування розуміння, зокрема і в рамках кримінально-правових відносин, стосовно недопустимості обмежень тлумаченням прав і свобод людини у процесі судової практики, а тлумачення чинних норм і положень не повинні призводити до звуження змісту та обсягу прав і свобод людини або спотворювати розуміння їх сутності тощо.

Розглядаючи роль практики ЄСПЛ в межах кримінального права ми звернули увагу на те, що в рамках даного аналізу важливим буде дослідження взаємодії судової правотворчості та практики ЄСПЛ, яка поступово стає її елементом, адже кримінальна юстиція в переважній більшості випадків під час прийняття проміжних або остаточних судових рішень звертається до рішень ЄСПЛ.

Деякі вчені вважають, що прецедент є необхідним для національної правової системи, оскільки він спрямований на забезпечення динамізму та підвищення ефективності, деталізацію правового регулювання захисту прав та інтересів людини судом [16]. Ми погоджуємося з позицією тих науковців, які вважають, що прецедент у національній правовій системі існував завжди, а відсутність закріплення статусу джерела не означає його заперечення в сучасній правовій думці. Судовий прецедент в Україні – це, по суті, прецедент тлумачення, який розвиває та деталізує положення законодавства, тлумачить суперечливий або нечіткий зміст правових норм, тобто робить закон переконливим і сприяє виробленню єдиного підходу до застосування законодавства.

В Україні існує декілька проблемних питань щодо застосування практики ЄСПЛ, які потребують вирішення. Таким чином, згідно з вимогами ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» «суди повинні використовувати офіційний переклад рішення ЄСПЛ, який публікується в юридичному виданні, що поширюється серед юристів, або, за відсутності перекладу, оригінальний текст [9]. Існують труднощі через відсутність відповідних навичок та філологічної підготовки суддів. Також

у судовій практиці трапляються випадки, коли через відсутність офіційного перекладу рішення ЄСПЛ суд відмовляється брати до уваги аргументи сторін, які базуються на положеннях Конвенції та практиці ЄСПЛ. На нашу думку, слід акцентувати увагу на пропозиціях науковців, які неодноразово висувалися у численних теоретичних дослідженнях. Серед таких слушних пропозицій можна виділити створення Єдиної бази рішень ЄСПЛ в офіційному перекладі державною мовою, а також розробку та поширення відповідних рекомендацій із застосування судами практики ЄСПЛ [6].

Повнота дослідження потребує звернення до емпіричних даних, зокрема ми проаналізували вибірково по 10 судових рішень у сфері кримінального судочинства різних регіонів України за 2020 та 2022 роки із Єдиного державного реєстру судових рішень для того, щоб прослідкувати динаміку поширення практики ЄСПЛ, тобто чи стала вона більш застосовуваною або навпаки показники частоти звернення до такої практики знизилися [17]. Так, із проаналізованих судових рішень із Єдиного державного реєстру судових рішень у сфері кримінального судочинства за 2020 рік на практику рішень ЄСПЛ судді спираються у 4 рішеннях із 10, а у 2022 році – у 7 судових рішеннях із 10, що свідчить про зростання потреби у зверненні до практики ЄСПЛ. В переважній більшості випадків у текстах судових рішень судді наводять зразки правозастосування, зокрема в аспекті кваліфікації кримінальних правопорушень, які містяться у справах ЄСПЛ:

– «суд приймає до уваги п. 57 рішення Європейського суду з прав людини у справі «К.Ф. проти Німеччини», згідно з яким наявність «обґрунтованої підозри» означає, що вже існують факти або інформація, які спроможні переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа, ймовірно, вчинила правопорушення» [18];

– «у справі «Москаленко проти України» (рішення від 20.05.2010 року п. 36) Європейський суд зазначив, що органи судової влади

неодноразово посилалися на імовірність того, що до заявника може бути застосоване суворе покарання, враховуючи тяжкість злочинів, у скоєнні яких він обвинувачувався» [19].

Слід констатувати позитивну динаміку звернень до практики ЄСПЛ у діяльності національних судів України, що свідчить про провідну роль ЄСПЛ у забезпеченні безпеки людини [20, с. 123] і більш наочно можна продемонструвати за допомогою діаграм 1, 2.

Висновки з проведеного дослідження.

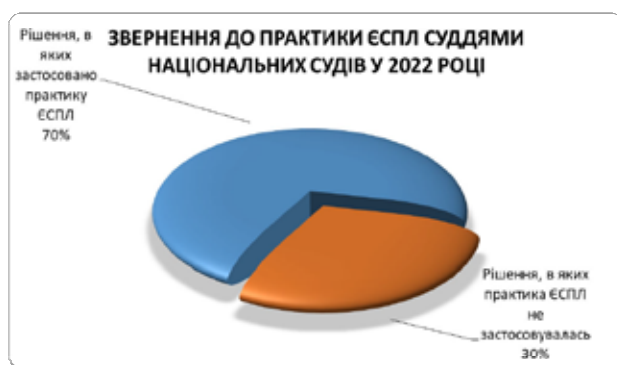
В рамках даної наукової статті нами проаналізовано особливості застосування судової практики ЄСПЛ в кримінальному праві України. Серед ключових особливостей слід назвати звернення до практики ЄСПЛ під час визначення ступеня суспільної небезпечності діяння, кваліфікації кримінального правопорушення або вирішення питання про призначення покарання. Наголошуємо також на тому, що звернення до практики ЄСПЛ в судових рішеннях носить виключно рекомендаційний характер, адже теоретичні існують випадки, коли немає необхідності звертатися до судової практики Суду. Однак у інших випадках таке звернення повинно бути обґрунтованим, а рішення – доречними у конкретній справі. На нашу думку, слід акцентувати увагу на пропозиціях науковців, які неодноразово висувалися у численних теоретичних дослідженнях. Серед таких слушних пропозицій можна виділити створення Єдиної бази рішень ЄСПЛ в офіційному перекладі державною мовою, а також розробку та поширення відповідних рекомендацій із застосування судами практики ЄСПЛ.

Анотація

У науковій статті розглянуто особливості застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному праві України. Автор глибоко досліджує особливості імплементації міжнародної судової практики у розвиток кримінальної юстиції та кримінально-правових відносин. Дослідження ґрунтується на емпіричному матеріалі, аналіз якого відображено у відповідних діаграмах за допомогою методу моделювання. Звернено увагу на тенденції посилення кореляції національного кримінального законодавства із міжнародним та звернення до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Дослідник звертається до вивчення та запозичення європейського правового досвіду та правової доктрини, які відіграють важливу роль

Діаграма 1. Звернення до практики ЄСПЛ у 2020 році

Діаграма 2. Звернення до практики ЄСПЛ у 2022 році

Нами досліджено судові рішення у сфері кримінального судочинства за 2020 та 2022 роки, в результаті чого з'ясовано, що динаміка застосування рішень Європейського суду з прав людини набула позитивного характеру, про що свідчить збільшення кількості судових рішень, в рамках яких судді звернулися до судової практики ЄСПЛ.

у кореляції української системи права із існуючими принципами і нормами міжнародного права. Рішення Європейського суду з прав людини автор розглядає як платформу для впровадження рекомендованих міжнародних стандартів у сфері дотримання прав і свобод людини. Дослідження ґрунтується на здійсненні аналізу практики Європейського суду з прав людини в аспекті її застосування в рамках кримінального права та зверненні на ключові аспекти такого застосування, особливо якщо це стосується вимог забезпечення принципу верховенства права. Також дослідження висвітлює вирішення питання про джерело права та визначення його ролі у тематиці застосування практики Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що правовій системі, в межах якої перебуває Україна, не є притаманним судовий прецедент, рішення ЄСПЛ носять прецедентний характер та обов'язково враховуються не тільки під час судового розгляду, але й на досудовому провадженні. В рамках обговорення значення судового прецеденту, автор не робить його обов'язковість аксіоматичною, зауважуючи, що вона носить рекомендаційний характер.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судова практика, правозастосування, кримінальна юстиція, кримінальне право, кримінально-правові аспекти.

Berezniak V. S. Application of the practice of the European Court of Human Rights in the criminal law of Ukraine

Summary

The scientific article examines the peculiarities of the application of the practice of the European Court of Human Rights in the criminal law of Ukraine. The author deeply explores the peculiarities of the implementation of international judicial practice in the development of criminal justice and criminal-legal relations. The study is based on empirical material, the analysis of which is displayed in the appropriate diagrams using the modeling method. Attention is drawn to the tendency to strengthen the correlation of national criminal legislation with international and appeal to international standards in the field of human rights protection.

Recently, there has been a tendency to update the judicial practice of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR), regardless of the field of law. Despite the fact that the legal system within which Ukraine is located does not have a judicial precedent, the decisions of the ECtHR are precedential in nature and must be taken into account not only during the trial, but also during the pre-trial proceedings. No less important is the consideration of practice when determining a socially dangerous act as a criminal one, that is, the implementation of the qualification.

The study also highlights the solution to the issue of the source of law and the definition of its role in the application of the practice of the European Court of Human Rights. Despite the fact that the legal system within which Ukraine is located does not have a judicial precedent, the decisions of the ECtHR are precedential in nature and must be taken into account not only during the trial, but also during the pre-trial proceedings. As part of the discussion of the importance of judicial precedent, the author does not make its obligation axiomatic, noting that it is of a recommendatory nature.

Key words: European Court of Human Rights, judicial practice, law enforcement, criminal justice, criminal law, criminal law aspects.

Список використаних джерел:

1. Волошанівська Т. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 258–262.
2. Неледва Н. В. Вплив актів міжнародних судових установ на національне кримінально-процесуальне право. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_27_17 (дата звернення: 12.02.2023).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ 995_004. Подано в редакції від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2023).
4. Марченко А. А. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини. *Шостий апеляційний адміністративний суд*: офіційний веб-сайт. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/m/2213-osoblivosti-zastosuvannya-praktiki-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini.html> (дата звернення: 10.02.2023).
5. Human Rights Compliant Criminal Justice System in Ukraine. *Council of Europe Office in Ukraine*: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/human-rights-complaint-criminal-justice-system-in-ukraine> (дата звернення: 10.02.2023).
6. Jafarov, N. R., Tsekhan, D., Lutsyk, V., & Baranenko, D. (2022). Judicial precedent and practice of the ECHR in criminal law. *Amazonia Investiga*, 11(52), 195–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.21>
7. Sakhnyuk V.V. The role and place of judicial precedent in the system of sources of national law. *Young scholar*. 2017. № 5(1). P. 119–122. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/30.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).
8. Завгородня К. В., Сліпченко В. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : ДДУВС. 2015. 41 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України в редакції від 02.12.2012 №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 10.02.2023).
10. Завгородній В. А. 3-13 Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.
11. Дячок О. М. Деякі проблеми правового регулювання експертизи під час кримінального провадження. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.). Кривий Ріг : Поліграфічне підприємство «Геліос-Принт», 2017. С. 279–280.
12. Шаповалова І. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею при призначенні експертизи. *Слово Національної школи суддів України*. № 2(27), 2019. С. 91–100.
13. Soroka, O. O. Some issues of application of ECtHR practice (criminal law aspect). *Law and society*, 2014, 1–2, 263–268. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1-2_2014/62.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
14. Тертишник, В.М. Реалізація правових позицій та практики ЄСПЛ у вирішенні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*, 1(16), 2016. 7–13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vamsup_2016_1_3 (дата звернення: 10.02.2023).
15. Козюбра М.І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість справедливості. *Право України*, 10, 2016. С. 38–48. URL: https://rd.ua/storage/attachments/Козюбра_2016_Судова%20правотворчість_аномалія%20чи%20іманентна%20властивість%20правосуддя.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
16. Стрежнев Г. Д. Судова практика ЄСПЛ як приклад правотворчої діяльності судових органів в умовах кримінально-процесуального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 7, 2021. С. 262–264. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/67.pdf (дата звернення: 10.02.2023).

17. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіційний веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2023).
18. К.Ф. проти Німеччини: рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-105942&filename=CASE%20OF%20K.-F.%20%20v.%20GERMANY%20-%20%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).
19. Москаленко проти України: справа за заявою №37466/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_797#Text (дата звернення: 10.02.2023).
20. Шаблистий В. В., Людвік В. Д., Терещенко А. І. Морально-етичний зміст рішень Європейського суду з прав людини: кримінально-правовий вимір. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2(99). С. 119–124 (дата звернення: 10.02.2023).